

بوته‌کنی از مهمترین عوامل اجتماعی و اقتصادی تخریب پوشش گیاهی در مراتع بیلاقی شمال شهرستان سمنان

سید محمد رضوی، مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان سمنان

چکیده:

در این پژوهش، بوته‌کنی به عنوانی یکی از مهمترین عوامل اجتماعی و اقتصادی تخریب پوشش گیاهی در منطقه مورد نظر قرار گرفته است و براساس آن سه عامل نیاز به بوته، مشکلات تهیه مواد سوختی، فقدان قانونی مدون به عنوان فرضیه‌های پژوهش شناسایی شده‌اند. براساس آمارهای موجود حدود ۳۰ درصد از عشایر استان شامل عشایری از طوایف ایل سنگسری، طایفه مستقل پروری، طوایف چاشمی، هیکویی، ده صوفیانی و شلی در مجموع شامل ۶۵۳ خانوار برابر با ۳۸۵۴ نفر دوره بیلاقی خود را در این منطقه می‌گذرانند که آنها را براساس ویژگیهای عمده و صفات طول مسیر کوچ، میانگین درآمد، شکل کوچ و جمعیت به سه طبقه عشایر ایل سنگسری، طایفه مستقل پروری و عشایر چاشم، هیکو، ده صوفیان و شلی تقسیم نموده و آنگاه نمونه‌ها را از هر طبقه انتخاب کردیم. بر این اساس حجم نمونه عشایر ایل سنگسری ۶۹ نفر، طایفه مستقل پروری ۷۰ نفر، عشایر چاشم، هیکو، ده صوفیان، شلی ۶۸ نفر تعیین شدند. روش تحقیق در این بررسی پیمایشی و تکنیک آن پرسشنامه است و برای فرضیه نیاز به بوته یکی از عوامل بوته‌کنی است. از شش پرسش، فرضیه مشکلات تهیه مواد سوختی نظیر نفت یکی دیگر از عاملهای بوته‌کنی است از چهار پرسش، فرضیه فقدان قانونی مدون و قابل اجرا یکی دیگر از عاملهای بوته‌کنی است از هفت پرسش استفاده

شده است. برای سنجش روابط میان متغیرها و آزمون معنی دار آنها از آزمون t و (خی دو) بهره گرفته شده است. بررسیها نشانگر نتایج زیر هستند:

۱- نیاز به بوته در نزد بهره برداران یکی از عاملهای تخریب پوشش گیاهی است.
 ۲- مشکلات تهیه مواد سوختی نظیر نفت یکی دیگر از عاملهای تخریب پوشش گیاهی است.

۳- فقدان قانونی مدون و قابل اجرا از عاملهای تخریب پوشش گیاهی است.
 ۴- میزان کل بوته‌های کنده شده در طول دوره بیابان در منطقه حدود ۲۳۵۰/۸ تن تخمین زده می‌شود.

واژه‌های کلیدی:

عامل اجتماعی و اقتصادی، تخریب، پوشش گیاهی و مراتع بیابانی.

مقدمه:

جامعه علمی کشورمان به پژوهش و تحقیق نیازی جدی دارد به ویژه با توجه به اینکه در دهه‌های اخیر، پوشش گیاهی منطقه به ویژه مراتع دچار تخریب شده‌اند. بررسی یکی از مهمترین عوامل تخریب پوشش گیاهی در مراتع از اهمیت اساسی برخوردار است. می‌توان با شناسایی و ارزیابی نظرهای مردم، مسئولان را در جهت تدوین و اجرای برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی یاری نمود و از فرسایش آب و خاک، گسترش بیابان‌زایی و ... جلوگیری نمود و موجبات تلطیف هوا و تأمین غذای دام به منظور تأمین نیازمندیهای کشور را در زمینه‌های فراورده‌های دامی فراهم نمود.

در گذشته قسمت زیادی از اراضی و مراتع کشورمان پوشیده از جنگلهای انبوه و گیاهان متراکم بوده است که هم‌اکنون قسمت زیادی از پوشش گیاهی مراتع تخریب

شده است و دو دسته عوامل طبیعی و انسانی در این تخریب نقش به سزایی داشته‌اند. عوامل طبیعی نوسانهای اقلیمی به ویژه ترسالی و خشکسالی پیامدهایی در بر داشته‌اند و عوامل انسانی استفاده از مراتع جهت کشت و زرع، استفاده بی‌رویه از مراتع برای چرای دام، بوته‌کشی و از مهمترین عوامل قابل ذکر هستند. مسأله اساسی در این تحقیق تخریب پوشش گیاهی است که در جهت شناسایی مهمترین عوامل اقتصادی و اجتماعی تخریب پوشش گیاهی در مراتع ییلاقی شمال شهرستان سمنان فرضیه مورد نظر قرار گرفته و در جهت رد یا اثبات آن بررسیهای لازم صورت گرفته است. همچنین در این بررسی تخمین میزان کل بوته‌های کنده شده در طول یک دوره ییلاقی ۱۲۰ روزه مورد نظر بوده است.

مواد و روشها:

منطقه مورد بررسی در شمال شهرستان سمنان و در منطقه‌ای کوهستانی واقع شده است. این منطقه شامل دو دهستان پشت‌کوه و شه‌میرزاد بوده که در حال حاضر دهستان شه‌میرزاد به دهستان چاشم و دهستان پشت‌کوه به دهستان فولاد محله تغییر نام یافته است و عشایری از طوایف ایل سنگسر، طایفه مستقل پروری، عشایر چاشم، هیکوه، ده صوفیان و شلی در منطقه ساکن هستند.

وسعت منطقه استان حدود ۵/۵ میلیون هکتار تخمین زده شده است که شهرستان شاهرود با ۵۷ درصد بیشترین سطح، شهرستان سمنان با ۳۲ درصد، شهرستان دامغان با ۱۵ درصد و شهرستان گرمسار با شش درصد کمترین سطح مراتع را به خود اختصاص داده‌اند. از این میان حدود ۲۷۵۰،۰۰۰ هکتار مراتع درجه یک، ۱،۵۴۰،۰۰۰ هکتار مراتع درجه دو، ۲،۲۰۰،۱۲۵ هکتار مراتع درجه سه و ۱،۶۶۳،۷۵۰ هکتار مراتع درجه چهار قابل تفکیک می‌باشند.

این تحقیق در مورد مناطق ییلاقی شمال شهرستان سمنان انجام گرفته و براساس ویژگیهای عمده و صفات طول مسیر کوچ، متوسط درآمد، شکل کوچ و جمعیت به سه طبقه عشایر ایل سنگسری، طایفه مستقل پروری و عشایر چاشم، هیکو، ده صوفیان و شلی تقسیم شده‌اند و از کل آماری ۶۵۳ خانوار و با جمعیتی برابر با ۳۸۵۴ نفر، در مجموع ۲۰۷ نفر حجم نمونه براساس نمونه‌گیری طبقه‌بندی متناسب انتخاب شده‌اند که سهم عشایر ایل سنگسری ۶۹ نفر، طایفه مستقل پروری ۷۰ نفر و عشایر چاشم، هیکو، ده صوفیان و شلی ۶۸ نفر تعیین شد.

در این تحقیق بررسی افکار عمومی و تجزیه و تحلیل آن مورد نظر است و بنابراین روش پنهان نگر که مبتنی بر نمونه‌گیری و تکنیک پرسشنامه است استفاده شد.

که در اصطلاح به بررسیهای پیمایشی و پرس و جو (Social survey) معروف هستند.

در تحقیق حاضر در مجموع از ۱۷ پرسش با طیف کیلرت و از چهار گزینه کاملاً موافقم، موافقم، مخالفم، کاملاً مخالفم استفاده شده است و بر این اساس که پاسخ کاملاً موافقم بیشترین و پاسخ کاملاً مخالفم کمترین دخالت را در شاخص داشتند و نمره یک تا چهار برای گویه‌ها در نظر گرفته شده است. برای سنجش فرضیه اول و دوم و سوم به ترتیب از ۶، ۴ و ۷ سؤال استفاده شده است و تخریب پوشش گیاهی در تمام فرضیه‌ها به‌عنوان متغیر وابسته منظور شده است. در فرضیه اول کندن بوته به‌وسیله اهالی منطقه به منظور تهیه لبنیات و پخت نان، تهیه پوشش سرپناه و گرم‌شدن، جلوگیری از پوسیدگی چادر عشایری، جلوگیری از ورود حشرات به داخل چادر عشایری و استفاده از روشنایی آن و در فرضیه دوم گرانی هزینه حمل نفت سفید و گاز مایع، فاصله زیاد جایگاه فروش نفت سفید و گاز مایع از محل استقرار اهالی منطقه، عدم توزیع به موقع نفت سفید و گاز مایع در منطقه به‌وسیله سازمانهای مربوطه و گرانی قیمت نفت سفید و گاز مایع در منطقه و در فرضیه سوم نبود اصول قانونی در مورد حفظ منابع طبیعی، نبود ضوابط مناسب برای مسیر کوچ، عدم رعایت زمان ورود

به موقع دام در مراتع منطقه، احداث و اصلاح جاده‌های عشایری منطقه، کمبود نیروی حفاظتی منابع طبیعی در منطقه و عدم رعایت مصرف در واگذاری مراتع به‌وسیله سازمانهای ذیربط از متغیرهای وابسته هستند.

سرانجام از روی داده‌های بدست آمده روابط متغیرها و آزمون معنی‌دار بودن آنها از توزیع t استفاده شده است. همچنین برای سنجش رابطه بین متغیرهای هر سؤال از آزمون (خی دو) استفاده گردید.

نتایج:

جدول شماره (۱) بیانگر نتایج پژوهش براساس میانگین هر سؤال و هر فرضیه، واریانس و انحراف معیار هر سؤال و انحراف معیار هر فرضیه و آزمون t فرضیه‌ها می‌باشد که براساس این نتایج در تمام فرضیه‌ها t محاسبه شده بزرگتر از t جدول می‌باشد و بنابراین فرضیه‌های پژوهش با ۹۵٪ اطمینان رد نمی‌شود و فقط احتمال ۵٪ خطا برای رد آن وجود دارد یعنی فرضیه‌های تحقیق اثبات می‌گردد. همچنین نتایج آزمون (خی دو) نشان‌دهنده ارتباط معنی‌داری بین متغیرهای مستقل هر فرضیه با متغیر وابسته (عاملهای تخریب پوشش گیاهی) می‌باشد.

براساس نظرهای بهره‌برداران منطقه، روزانه به طور متوسط در حدود ۳۰ کیلوگرم بوته به‌وسیله هر خانوار در منطقه کنده می‌شود که با توجه به اقامت ۶۵۳ خانوار در طول مدت ۱۲۰ روزه دوره ییلاق، کل بوته‌کنی در منطقه حدود ۲۳۵۰/۸ تن تخمین زده می‌شود.

بحث:

بررسی نتایج بدست آمده نشانگر این است که نیاز بهره‌برداران به بوته، مشکلات تهیه موادسوختی و فقدان قانونی مدون و قابل اجرا از مؤلفه‌های بوته‌کنی به‌عنوان مهمترین عوامل اجتماعی و اقتصادی تخریب پوشش گیاهی در مراتع بیلاقی شمال شهرستان سمنان است و میزان بوته‌های کنده شده در طول دوره بیلاق حدود ۲۳۵۰/۸ تن تخمین زده می‌شود. همچنین بهره‌برداران، از بوته جهت تهیه لبنیات و پخت نان، تهیه چای و پختن غذا، پوشش سرپناه و گرم‌شدن و جلوگیری از پوسیدگی چادر عشایری، ورود حشرات به داخل چادر عشایری و از روشنایی آن استفاده می‌نمایند. نتایج دیگر پژوهش تأکید می‌نماید که گرانی وهزینه زیاد، فاصله زیاد جایگاه فروش نفت سفید و گاز مایع از محل استقرار اهالی منطقه، عدم توزیع به موقع نفت سفید و گاز مایع در منطقه به‌وسیله سازمانهای مربوط به‌عنوان مشکلات تهیه مواد سوختی و نبود اصول قانونی در مورد حفظ منابع طبیعی، نبود ضوابط مناسب برای مسیر کوچ، عدم رعایت زمان ورود به موقع دام به مراتع منطقه، استفاده بی‌رویه و نامناسب از مراتع منطقه، احداث و اصلاح جاده‌های عشایری منطقه، کمبود نیروی حفاظتی منابع طبیعی و عدم رعایت عرف در واگذاری مراتع توسط سازمانهای ذیربط به‌عنوان عوامل فقدان قانونی مدرن و قابل اجرا مهم‌ترین عاملهای اجتماعی و اقتصادی تخریب پوشش گیاهی هستند که در یک جمع‌بندی می‌توان اظهار داشت که توجه به مسایل اقتصادی و اجتماعی بهره‌برداران باید به‌عنوان یکی از راه‌حلهای مشکل تخریب پوشش گیاهی در منطقه در اولویت قرار گیرد.

پیشنهادها:

- ۱- تشکیل کلاسهای آموزشی برای بهره‌برداران مراتع با تأکید بر حفظ و نگهداری مراتع و بهره‌برداری صحیح از آنها.
- ۲- اشاعه فرهنگ حفاظت از منابع طبیعی از راه وسایل ارتباط جمعی، آموزش در مدارس و سخنرانیهای ائمه جمعه.
- ۳- توزیع و ذخیره‌سازی سوختهای فسیلی نفت سفید و گاز مایع در طول دوره ییلاق.

سپاسگزاری:

بدین وسیله از زحمات آقای مهندس علی اصغر حاجتی، مهندس مسلم مظفری و مهندس علیرضا محمدی که در انجام پژوهش نگارنده را یاری نموده‌اند تشکر و قدردانی می‌گردد.

منابع:

- ۱- بیرو، آلن، ۱۳۶۶. فرهنگ علوم اجتماعی. ترجمه باقر ساروخانی، تهران، انتشارات کیهان.
- ۲- سایروس م، مک‌کل، ۱۳۷۴. بهره‌برداری از بوته‌زارهای مرتعی. ترجمه عوض کوچکی، مجید آقاعلیخانی، مهدی نصیری، حمید خیابانی، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، شماره ۱۷۷، چاپ اول.
- ۳- شاه‌حسینی، علیرضا، ۱۳۷۷. کوچ‌نشینی در دامنه‌های جنوبی البرز (محدوده استان سمنان). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات.
- ۴- صفی‌نژاد، جواد، ۱۳۷۴. استان سمنان جایگاهی بزرگ در پایگاهی کوچک. پیش‌فصل در سیمای استان سمنان جلد اول، جغرافیا تا تاریخ و جغرافیای تاریخی، تألیف علی بنی‌اسدی، سمنان، استانداری سمنان.

- ۵- کردوانی، پرویز، ۱۳۷۱. مراتع، مسائل و راه حل‌های آن در ایران. نیز (از دیدگاه جغرافیا)، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۶- مرکز آمار ایران، ۱۳۶۶ و ۱۳۶۸. سرشماری اجتماعی، اقتصادی عشایر کوچنده. تیر ماه، جمعیت عشایری دهستانهای کل کشور. نشریه شماره ۵۰۵، تهران.
- ۷- مصداقی، منصور، ۱۳۷۲. مرتعداری در ایران. انتشارات بنیاد فرهنگی رضوی.
- ۸- وزارت جهادسازندگی، سازمان امور عشایر ایران. اداره کل امور عشایر استان سمنان، نتایج سرشمار اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده استان سمنان. تیرماه ۱۳۶۶.
- ۹- وزارت جهادسازندگی، معاونت آموزش تحقیقات، شیوه‌های دامداری و بهره‌برداری مراتع، جنوب البرز (شرق تهران تا شاهرود). طرح تدوین نظام بهره‌برداری از مراتع، جلد ۷.
- ۱۰- سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، ۱۳۶۶، برنامه و توسعه، نشریه شماره ۱۰.
- ۱۱- وزارت کشاورزی، سازمان جنگلها و مراتع کشور، اداره کل منابع طبیعی استان سمنان، بوته‌کنی از مراتع، علل و انگیزه‌ها و روشهای جلوگیری از آن.

